

גדרי מצוות הזכירה והשמירה בפסח ובשבת

"שמור את חודש האביב ועשית פסח לה' א־לוקיך - כי בחודש האביב, הוציאך ה' ממצרים לילה וזבחת פסח לה' א־לוקיך וגו' לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות, לחם עוני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים - למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים - כל ימי חיידך" (דברים טז, א-ג).

פתחה התורה בשמירה והמשיכה בזכרון - רבותינו בספרי, (פרשת ראה, אות קסח) פרשו: שהזכרון כולל את השינון והלימוד, וכך שנינו שם בענין הזכירה והדרישה: - "בשלשה מקומות מזכיר (הכתוב) פרשת מועדות: בתורת כהנים - מפני סדרן (כל דיני המועדים נזכרים שם על הסדר). בחומש הפקודים (במדבר) - מפני קרבן, במשנה תורה מפני הצבור, ללמדך: ששמע משה סדר מועדים מסיני ואמרה לישראל וחזר ושנאה להם בשעת מעשה. אמר משה: הוּוּ זְהִירִים לְהִיּוֹת שׁוֹנִים בְּעֵינֵי וְדוֹרְשִׁים בּוֹ". (ספרי דברים שם).

על סמך דברי חז"ל אלו, ועל סמך הברייתא הידועה בסוף מסכת מגילה: "משה תיקן להם לישראל שיהיו שואלין ודורשין בענינו של יום: הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות חג בחג" - נהגו בכל ישראל, לדרוש בהלכות הפסח ברבים בשבת הגדול - היא השבת הקודמת לפסח. אמנם מנהג זה, לדרוש לפני החג ברבים נתיחד לפסח, מפני צווי של משה: "אף אתם היו זהירים וכו'", וגם מפני המנהגים שנהגו מימי משה רבינו עצמו, הנזכרים בסוגיא הידועה שבפסחים ו, ב: "שואלין ודורשין בהלכות הפסח, קודם לפסח שלושים יום, ר' שמעון בן גמליאל אומר: שתי שבתות". וביארו הטעמים בגמרא שם: "לת"ק: שהרי משה עומד בפסח ראשון ומזהיר על פסח שני, לרשב"ג: שהרי משה עומד בראש חודש ומזהיר על הפסח" (ועוד טעמים. עיי"ש בגמרא).

רבותינו הראשונים דנו בחילוקי הדינים, הנובעים משתי הנוסחאות של תקנת משה רבינו. מרן הבי"ר בריש הלכות פסח (או"ח תכ"ט), שדן בסתירה שיש לכאורה בשתי הברייתות שהזכרנו, שהאחת מדברת על שלושים יום לפני הפסח - והשניה על החג עצמו, מזכיר (בין יתר התרוצים) את ההסבר הקרוב למ"ש הרשב"א והר"ן בסוף מס' מגילה: "שיש דין מיוחד בפסח, שפרטיו רבים והכנותיו מרובות. ולכן צריך להודיעם לעם, עוד בזמן מספיק, שלא

יוכלו לעשותם בפסח עצמו, משא"כ בשאר המועדים. אפילו חג הסוכות, שיש צורך בהכנה לקראתו, מספיק לו זמן קצר לפני החג ואינו כחג הפסח, שהכנותיו מרובות – ופרטי דיניו רבים ועשירים".

התלמוד ירושלמי פ"ק דפסחים ה"א, מחלק בין "בית-הועד לחכמים", ששם עוסקים בהלכות הפסח, שלוש יום לפני הפסח, לבין כל אחד לעצמו, שמצוה עליו ללמוד הלכות הפסח – בפסח עצמו, וכך שמעתי מפי אאמו"ר זצ"ל, לקיים הטעם ע"פ הירושלמי, אע"פ שהמנהג הלכה למעשה, ללמוד בתברותא "בין-הזמנים" הלכות החג – וזמן קצר יותר לפני החג, ביחוד החל מר"ח ללמד ברבים בבתי-הכנסת ובתי המדרש כל דיני הפסח – ולהמשיך כל אחד ביחוד בביתו ועל שולחנו, וגם בציבור – ללמוד הלכות הפסח בפסח. אכן, הממוצע שביניהם, בין חובת היחיד לחזור וללמוד בכל חג את הלכותיו, לבין החכמים שעוסקים בהלכות אלו, שלשים יום קודם לחג, הוא ענין דרשת שבת הגדול. זה יסוד המנהג שנהגו בקהילות ישראל, שנתקיים בהם ב"ה, מ"ש בהגדה של פסח: "כולנו חכמים, כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה" – ונהגו: שהרב דורש בהלכות הפסח בשבת הגדול, וכל היחידים אפילו הם ת"ח מובהקים, באים לביהכ"ס לשמוע דרשת הרב.

אמנם, נראה לנו, לענ"ד, להוסיף טעם מיוחד לדרישה בהלכות הפסח, קודם הפסח שלוש יום: חג הפסח – עיקר מצותו, כידוע, היא "זכירת יציאת מצרים", וכל מצוותיו: מצה, מרור, איסור חמץ, ומצות קרבן פסח – כולן נובעות מיסוד אחד והוא: המצוה לזכור תמיד את יציאת מצרים. מצוה זו הנוהגת כל השנה, נוספת לה מצוה מיוחדת בפסח עצמו, ולכן צריך התעוררות מיוחדת, לגבי שמירת המצוה הזאת הנוהגת בפסח, לדרוש בטעמיה ובהלכותיה, לא רק מן הצד המעשי, כפי שמדגיש אותו מרן הבי"י, שזה נוגע בעיקר לפעולות המעשיות, שנצטוו כל אדם מישראל להתכוון לקראת הפסח, כגון: טחינת החטים, אפיית מצה או הגעלת כלים ובעור חמץ – אלא גם לגבי המצוה היסודית של זכירת יציאת מצרים, הדיבור והסיפור בה, שזמנה המיוחד חל בליל חג הפסח – גם לגביה יש להתכוון לכך כראוי, כדי שתעשה כהלכתה בשלמות. הדרשה ברבים ולימוד הלכות הפסח – בכלל מצות הזכירה הם.

מצות הזכירה – זקוקה לדרישה מיוחדת, להפליג בשבח ענין החרות ולהעמיק ברעיון חלות המצוה של "זכירת יציאת מצרים". כך נראים דברי בעל ערוך-השולחן תכ"ט, סעיף ו', שהסביר: כי אדרבה, בזמננו שחזקה על כל אחד, שהוא לומד הלכות הפסח בעצמו ושיש לכל אחד רב, שיהא שונה פרקו לפניו, לא שייך לדרוש בעניני שאלות של פסח, דכל אחד שואל את רבו מה שנסתפק לו – ולכן "ראוי", ויש לדרוש ולהרחיב בטעמי המצוה של זכירת יציאת מצרים – כוונותיה והלכותיה, שממנה שורש וממנה יתד ליסודות אמונת ישראל".

הרי שגם הצד הרעיוני של פסח – ראוי להתעמק בו ולדרוש בו לקראת חג הפסח, כדי להגיע אל חווית תחושת החרות-הפנימית בליל החג, מתוך הכנה מספקת וראויה.

לברור טעמיה והליכותיה של מצוה זו, מצות הזכירה שבפסח ושבת, על כל היקפה ועמקותה – מוקדשים הדברים הבאים.

הזכירה והשמירה

התורה מדברת על שני דינים, על שני מושגים, שנצטוינו עליהם בחג הפסח – "שמירה" ו"זכרון". נשאלת השאלה: האם שני ענינים אלה הם שני מושגים נפרדים, שמירה לחוד וזכירה לחוד, או שהינם שניים שהתאחדו למושג אחד.

מן המפורסמות שצריכות התבוננות, היא העובדה כי רק בשני עניני מצוות, הקשורות בקדושת הזמנים, דברה תורה וצותה גם על השמירה ועל הזכרון – בפסח, ובשבת בראשית.

לענין השבת – ידועים דברי הגמ' ר"ה, כ"ז, א': "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו". השמירה – לענין מצוות לא תעשה והזכרון – לענין מצוות עשה. זהו כלל ידוע שקבעוהו חז"ל (מס' עירובין צ"ו, א'): "שכל מקום שנאמר בו: השמר פן ואל – לא תעשה".

אמנם, לכאורה, לא כן דברי ר' עקיבא: "השמר דעשה – עשה, השמר דלאו – לאו", כפי שיובא להלן. בכל זאת: לימדונו רבותינו וכך מפרש הרמב"ן בפרושו על התורה, בעשרת הדברות, שמות כ, ח, על הפסוק: "זכור את יום השבת לקדשו": "שעיקר מצות הזכירה – במצוות עשה שבת והשמירה – עיקרה לענין לאוין ואיסור מלאכה בשבת", על יסוד זה מתבסס פרושם של חז"ל. ביחוד לענין הקידוש של שבת שדרשו: "זכרהו על היין" (פסחים, קו, א).

לענין הפסח – (בסוגית עירובין שם) על הפסוק: "ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים-ימימה, אמר ר' עקיבא: לא נאמרה חוקה זו אלא לענין הפסח", ומקשה הגמ' מהא דתנן: "הפסח והמילה מצות עשה" (משנה ריש כריתות). ומסיקה: "אפילו תימא ר' עקיבא, השמר דעשה עשה והשמר דלאו לאו". לכאורה על פי זה אין לשון: שמור, חד-משמעי לאיסורי לאו.

בכל זאת, כלל גדול לימדונו רבותינו: זכור בעשה ושמור בלא תעשה, כך מפרש הרמב"ן בפרושו על התורה, על הפסוק: "זכור את יום השבת לקדשו": (עי' שם בפרשת יתרו, כל דבריו המופלאים, "אמת הוא גם כן, כי מדת זכור רמזו במצות עשה והוא היוצא ממדת האהבה והוא למדת הרחמים, כי העושה מצות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו. ומדת שמור במצות לא תעשה, והוא למדת הדין ויוצא ממדת היראה, כי הנשמר מעשית דבר הרע בעיני אדוניו – ירא אותו – ולכן מצות עשה, גדולה ממצות לא תעשה, כמו שהאבהה גדולה מן היראה").

הרי, לפי דרכנו למדנו: עיקר מצות הזכירה – במצוות עשה של שבת. עיקר ענין השמירה – במצוות לא תעשה של שבת, לענין לאוין ואיסורי מלאכה. על יסוד זה מתבסס פרושם של חז"ל, ביחוד בענין הקידוש של שבת שדרשו: "זכרהו על היין" (פסחים, קו).

גם בהלכות הפסח מצינו זכירה – במצוות עשה שנצטוינו בו – פסח, מצה ומרור וזכירתן על היין, ושמירה במצוות לא תעשה שבו: בענין איסור החמץ. ואף על פי שלא

נתפרשו הדברים אלא ככלל: "ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה", שהוא הפסוק האחרון (שמות יג, י) בפרשת הפסח, שנצטוינו בה הן על ענין: "זכור את היום הזה, אשר יצאתם ממצרים מבית עבדים" (שם ג) והן על: "ולא יאכל חמץ", הן על העבודה הזאת שדרשה חז"ל, על קרבן הפסח ועל אכילת מצות והן על: "לא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור". – ואף נזכר בלשון באותה הפרשה ענין פרשיות תפילין – הרי עצם העובדה שהפרשה פותחת בזכור ומסתיימת בלשון שמירה – מעלה מיד על דעתנו את ההשוואה למצוות השבת – שלגביהן נאמרו מפיו של משה רבינו ע"ה – "זכור ושמור בדיבור אחד".

הזהות הפנימית בין מצוות, שצוותה תורה בענין הפסח – כפי שנתפרשו מפי חז"ל ובין מצוות שצוותה תורה, בענין השבת, כפי שנתפרשו מפי חז"ל – מפליאה ומרגשת ואומרת דרשני.

כדי להמחיש ענין זה, נזכיר מה שדרשו רבותינו בפנים אחרות בתו"כ (התחלת בחוקותי) על השבת, דרשה שגם היא מקבילה באופן מופלא, לענין שדרשו כמותו על חג הפסח: "זכור את השבת לקדשו" – יכול בלבד? כשהוא אומר: שמור – הרי שמירת הלב אמורה, הא – מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיך".

הרי זכור – לא רק לענין קידוש בדברים, אלא גם לפי מה שמפרש רבינו הראב"ד שם: "שתהא שונה בפיך – פרוש הלכות שבת". כך מצינו מפורש במדרש אבכיר, שהובא בילקוט שמעוני ויקרא ל"ה – על מצות שבת שנאמרה בהקהל: "אמר הקב"ה, עשה לך קהילות גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת, כדי שילמדו ממך דורות הבאים, להקהיל קהילות בכל שבת ושבת וליכנוס בבתי מדרשות, ללמד ולהורות לישראל דברי תורה, איסור והיתר וכו', מכאן אמרו: משה תיקן להם לישראל, שיהיו דורשין בענינו של יום".

האין הדברים מעלים על דעתנו מיד, את ענין הדרשה בהלכות חג הפסח שהזכרנו לעיל, מפי רבותינו: "משה תקן להן לישראל, שיהיו דורשין הלכות הפסח בפסח וכו'".

זאת ועוד: הדגשת מצות הזכירה בפה – בדיבור, הלא גם היא מקבילה למצות זכירת יציאת מצרים שבליל חג הפסח, בדיבור ובהגדה, שעוד ידון בה להלן.

לפנינו: מקבילה נהדרת ושלימה – בין פסח לשבת, הן לענין הזכירה והשמירה שנאמרו בשניהם, והן לענין החיוב לשנות הלכותיהם ברבים, כפי שהזכרנו דברי הספרי. דברים לענין הפסח: "הווי זהירים להיות שונים בענין ודורשים בו", ודברי הספרא, הילקוט ומדרש אבכיר, לענין דרשה בהלכות שבת ולמוד הלכותיה ברבים.

מכאן מתבקשת מסקנה מיוחדת לגבי שורש המצוות, שנאמרו בשבת ובפסח, וטעמיהם – מה שיתברר לנו במיוחד, מתוך עיון ולימוד דבריו של הנשר הגדול הרמב"ם בהלכותיו, בשני הענינים הללו.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות שבת פוסק (פכ"ט, ה"א): "מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים, שנאמר: "זכור את יום השבת לקדשו", כלומר, זכרהו, זכירת שבת וקידוש וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו" (כניסתו – בקידוש היום וביציאתו – בהבדלה).

ראויה לעיון וציון היא העובדא המופלאה, כי המקבילה של השבת והפסח, מפורשת במיוחד בלשונו של הרמב"ם, כשהוא עוסק בהלכות חמץ ומצה (פ"ז, ה"א), במצות הספור ביציאת מצרים טיבה וטעמה וזה לשונו: "מצות עשה של תורה לספר בניסים ונפלאות, שנעשו לאבותינו במצרים, בליל חמשה עשר בניסן, שנאמר: זכור את היום הזה, אשר יצאתם ממצרים, כמו שנאמר: זכור את יום השבת ומנין שבליל חמשה עשר, ת"ל: והגדת לבנך ביום ההוא לאמור בעבור זה – בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך ואף על פי שאין לו בן, אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים וכל המאריך בדברים שארעו ושהיו הרי זה משובח".

מפרשי הרמב"ם עמדו על כך והתקשו להסביר, מדוע הדגיש את ההשוואה הזאת, בין שבת לפסח? מה מקור ההשוואה הזאת בגמ' ובמדרשי ההלכה? ומאי נפקא מינה?

על פי דרכינו שנברר להלן: חשובה ההקבלה הזאת מאד מאד, היא שופכת אור על ענין ברכת המצוות בליל חג הפסח וכן על ענין קידוש היום ועל ענין המצוה לספר ביציאת מצרים, וברכותיה של מצות הסיפור וההגדה, נושאים שעמדו עליהם בהרחבה, גדולי רבותינו הראשונים והאחרונים.

להלן נוסף ונברר את השאלה המפורסמת של ברכת המצוות בליל חג הפסח, וביחוד לגבי "הסיפור ביציאת מצרים", שכבר עסקנו בה לעיל.

ברכת המצוות וברכת התורה

כלל גדול הוא: כל המצוות צריך לברך עליהן עובר לעשייתן.

הגמ' במס' פסחים דף ז' ע"ב, מזכירה כלל זה בענין נוסח הברכה של הבודק, שצריך שיברך על ביעור חמץ ובענין זמנה של מצוה זו ומביאה את דברי רב יהודה אמר שמואל: "כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן", בסוגיא זו, מביאה הגמ' רשימה שלימה של מצוות שמברכים עליהם כגון: לולב וסוכה, טבילה, שופר ועוד וכן נזכרות שם בסוגיא זו, גם מצוות המילה ושחיטת הפסח והקדשים.

במס' ברכות מצינו סתם סוגיא, שברכת המצוות היא מדרבנן, אגב הדיון, בדף טו, א, שם, על תרומת חרש (המדבר ואינו שומע): "שעד כאן לא קאמר ר' יוסי, שלא השמיע לאזנו לא יצא, אלא לגבי ק"ש דאורייתא, אבל תרומה משום ברכה היא, וברכה דרבנן".

אמנם לגבי ברכת התורה, שלכאורה היא ברכת המצוה, מצינו שנחלקו בה רבותינו הראשונים, אם היא מדאורייתא או מדרבנן. המקור לדיון בשאלה זו הם: דברי המכילתא,

אגב הדיון בענין הזכרת יציאת מצרים, שהובאו בברכות כא, א, בשמו של רב יהודה על הפסוק: "כי שם ה' אקרא (הבו גודל לאלוקינו) זה המברך", וכן דברי רבי יוחנן שם, על לימוד **ברכת התורה מברכת המזון** – וברכת המזון מברכת התורה עיי"ש הברור אם הלימוד קרא או אסמכתא ("כי שם ה' אקרא – ברכה, הבו גודל לאלוקינו – זה אמר"). – בנושא זה עסקו גדולי רבותינו הראשונים והאחרונים ונזכיר כאן את שיטת הגאון בעל שאגת אריה, בתשובותיו סימן כ"ד, שהאריך לברר את דעתו, כי ברכת התורה היא עפ"י שיטת כמה ראשונים (עיין חידושי הרשב"א ברכות מח, ב ומאירי ברכות כא, א), מן התורה וכמו שמשמע מכמה וכמה גדולי רבותינו הראשונים וכמו שהיתה דעתם של כמה מגדולי **מוני המצוות** שמנאות. עיין בדברי בעל ספר החינוך במצוות ת"ל ומ"ש ע"ז במנחת חינוך שם וכן מפורשת דעת הרמב"ן בספר המצוות, בהוספותיו למצוות עשה ט"ו. אמנם, כידוע, יש מגדולי רבותינו הראשונים והפוסקים, שחולקים וסוברים שאינה אלא מדרבנן – וקראי אסמכתא בעלמא, והאריך בזה הגאון רבי רפאל שפירא בשו"ת תורת רפאל (או"ח, סי' א). לברר דעת הרמב"ם שלא מנאה במנין המצוות וכן בעל שו"ת פני משה ח"א סי' א' – לברר דעת הרי"ף והרא"ש. שלא הביאו דרשת הכתוב שהזכיר לעיל, ולא מ"ש בדברים רבה, פרשה ח' – על הפסוק **ברוך אתה ה' – למדני חוקיך**, לגבי קריאת התורה **בצבור**. עיין בדברי הירושלמי ברכות פ"ז, ה"א: "לא למדו ברכת התורה **מברכת הזימון**, אלא לרבים" – ועי' מראה הפנים שם ושו"ת פני משה ותורת רפאל הנ"ל, ובאר"שבע לסוטה לג, א, ומ"א א', ושו"ת משכנות יעקב סימן ס' – ומפורש בטוש"ע או"ח סי' מ"ז וסי' קל"ט, עפ"י דברי אבודרהם בשם הרי"ף ברזילי בשם ר' סעדיה גאון: "שמי שברך ביחיד על התורה, כשעולה בתורה לצבור – אין ברכתו אלא מדרבנן".

הארכנו להזכיר את שיטות הראשונים בענין ברכת התורה, כי יש דמיון רב בינה לבין מצוות **הספור** ביציאת מצרים **וזכירת** יציאת מצרים – דמיון שעוד נדון בו בהמשך דברינו.

אמנם כאמור ברכת התורה – לחוד וברכת המצוות בשאר כל המצוות לחוד – ולנושא דיונו חשובה לנו מאד שטתו של רבנו הרמב"ם, בענין ברכת המצוות שנברר להלן.

לגבי ברכת המצוות פוסק במפורש הרמב"ם פרק א' מהלכות ברכות, ה"ג: "וכשם שמברכין על **ההנאה**, כך מברכין על כל **מצוה ומצוה**, ואח"כ יעשה אותה". מפרשי הרמב"ם מפרשים, שכנראה דעתו שמ"ש בגמ' ברכות דף מ' עמוד ב', בענין ברכות בשם ומלכות וברייתא בספרי על הפסוק: "לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי" – "לא שכחתי מלברך ולהזכיר שמך עליו, לענין תרומה ומעשר" – אינו אלא **אסמכתא ומדרבנן**, (ראה ברור הדברים בתויו"ט משניות מעשר שני, פ"ה מ"א, ומלאכת שלמה שם: שמדרבנן הוא). למעלה מזה מצאנו, שפרשו גדולי מפרשי רש"י על דבריו בד"ה: "ולא שכחתי – מלברך על הפרשת המעשרות" והם הרא"ם והגור"אריה שפרשו: "דקאי אשבח וההודייה", דהיינו: ללא שם ומלכות, השיב עליהם התויו"ט שם – למסקנתו על פי סוגיית הגמ' בברכות, שהכוונה לנוסח הברכה בשם ומלכות: "**ואע"ג דמדרבנן היא – אסמכה אקרא**".

נמצינו למדים: גם אם ברכת המצוות היא **מדרבנן**, ורק אסמכוה אקרא – אנו מוצאים שתלו חכמים את חיובה ואת מקורה מן הכתובים ודבר זה מפורש בדברי חז"ל, בכמה וכמה מקומות.

בתוספתא ברכות ריש פ"ו, למדו **ברכת המצוות** מהאמור בברכת המזון – "ברכת הזימון מן התורה וכו', מנין אף על התורה ועל מצוות, תלמוד לומר: **אשר נתן לך** ואומר: ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה". עוד מפורש בתוספתא שם פ"ו, תוספתא יד: "העושה כל המצוות צריך לברך וכו'". אמנם עפ"י שו"ת הרמב"ם הוצ' פריימן סי' י"א – מתברר שגירסתו: כל המצוות מברך עליהן: "שהגיענו" (והכונה ל"שהחיינו"). בתלמוד ירושלמי ברכות פ"ו, ה"א מצאנו מפורש: "ומה **תורה** טעונה **ברכה**, אף **מצוות** טעונות **ברכה**" (ראה פרמ"ג בפתיחה לברכות, אות ט"ו, שגם אליבא דירושלמי, זו "אסמכתא" ורבה של ירושלים הגרצ"פ פרנק זצ"ל, בקונטרס מילי דברכות לא כתב כן, אלא שיש מחלוקת בתלמוד בבלי ותלמוד ירושלמי, עיי"ש בקונטרסו ובכל דבריו).

אכן מצינו לכל גדולי הראשונים שהזכירו הלכה זו. בעל העיטור מביא בה' ציצית התוספתא הנ"ל בגירסתא שלפנינו וכך בספרו של ר' דוד אבודרהם (תפילות של חול): "גרסינן בתוספתא ובירושלמי מייתי לה מקרא; העושה מצוה צריך לברך לפניו". בפ"י בעל ספר חרדים לירושלמי מזכיר, שרבינו אליהו היה מברך כשהוא נותן צדקה לעני, או מלוה לעני, אך לא נהגו כן העולם, ומפורשים דברי ר' אליהו מלונדריש: "כל מצות עשה צריך לברך ולפעמים אני רגיל לברך אקב"ו לקום מפני שיבה, להדר פני זקן, וכן כל שאר מצוות עשה". רבינו הרוקח כותב, שלגבי צדקה (רוקח סי' שס"ו) לא מברכין, מפני שגם הגויים מצווים עליה (עי' מנחות, מב, א).

על כל פנים: הלכה פשוטה היא שמברכין ברכת המצוות. אמנם לגבי חלק מן המצוות, לא מצאנו שמברכים עליהם והרבה עסקו בכך גדולי רבותינו הראשונים והאחרונים, לברר הטעם לגבי דין הברכה שבכל מצוה ומצוה.

ברכת מצות זכירת יציאת מצרים

אכן השאלה מפורסמת וידועה: מדוע על כל מצוות חג הפסח: אכילת מצה, מרור ועוד, מצינו: שקבעו חז"ל להן ברכה ואנו מברכין עליהן, עובר לעשייתן ודוקא על המצוה היסודית והעקרית, שכל יסוד חג הפסח תלוי עליה, הספור ביציאת מצרים, לא מברכים עליה במפורש ולא מכללא: אקב"ו לספר ביציאת מצרים.

על שאלה זו עמדו בהרחבה גדולי רבותינו הראשונים והאחרונים, נזכיר כאן רק אחדים מהם, שרובם כבר הזכרנו לעיל.

בשו"ת הרא"ש (כלל כ"ד, אות ב'): "וששאלת למה אין מברכין על ספור ההגדה? הרבה דברים צוה הקב"ה לעשות זכר ליציאת מצרים ואין אנו מברכין עליהן, כגון: הפרשת בכורות

וכל המועדים וכו' ולא דוקא הגדה בפה, אלא אם ישאל מפרשין לו וזהו ההגדה לבד, שזוכרין יציאת מצרים". בדברי הרא"ש שם יש כאן כמה תשובות:

- א. הרבה דברים צוה הקב"ה זכר ליציאת מצרים ואין אנו מברכין עליהם.
- ב. כבר יוצאים אנו ידי חובת הזכירה, ביתר עניני ההגדה והסדר ואין מקום לברכה מיוחדת.

דברי הרא"ש טעונים עיון רב ביחוד לשונו: "לאו דוקא הגדה בפה וכו'" – ועל דברים אלו כבר צווחו ראשונים ואחרונים, הלא פסוק מפורש הוא: והגדת לבנך, והלא אף מי שאין לו בן, חייב להוציא הדברים מפיו – כמפורש בגמ' פסחים קט"ז, א' וכך פסק הרמב"ם פ"ז מה' חו"מ ה"א שהזכרנו, וכך אנו אומרים בעצמנו בכל ליל פסח בהגדה: "ואפילו כולנו חכמים וכו', מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח". דברי הרא"ש כאמור צריכים עיון גדול, ביחוד מה שכתב ורמז מכלל לחלק בין הגדה, לבין זכירת יציאת מצרים, את עמדתו זו של הרא"ש, נשתדל להבין בעז"ה בהמשך דברינו.

בעל בשמים ראש (שו"ת שיוחסו לרא"ש ואינם ממנו, כידוע), מוסיף ומסביר את דברי הרא"ש: "ולא יעלה על הדעת לברך על הברכות והתשבחות, כמו שאין מברכים: שצונו לברך ברכת המזון, והגדה כולה קילוסים ותשבחות". מוסיף המחבר עוד טעם: "שמברכים ברכת אשר גאלנו, ברכה גמורה היא, שסומכין עליה, אפי' להלל, דבעלמא מברכין אשר קדשנו במצוותיו וצונו – לפי שכתובה בין הכתובים לדברי קבלה: ואומרו בלשון הזה דוקא" – ומוסיף שם: "ובזה יתישב לך, מדוע אין מברכין על מצות שתית ד' כוסות?" ומסיים כתשובה לדברי השואל: "ולא ידעתי מדוע תקעת עצמך באלו השנים: הגדה וד' כוסות – כי באמת יש בענין קושי ממצוות רבות שאין מברכין וכבר שאל על זה הראב"ד ז"ל ולא נמצא בכל הענינים תרוץ מספיק".

רבינו דוד אבודרהם מביא: "והקשה הרי"ף (הכונה לרבינו פרץ, שמביא רבינו ירוחם, נתיב חמישי, חלק ד'): למה אין מברכין על קריאתה, כמו שמברכין על קריאת המגילה והלא מצות עשה היא שנאמר: "והגדת לבנך ביום ההוא", ותרץ: וכי כמה שאומר בתחילה בקידוש יצא, זכר ליציאת מצרים". דברים אלו צריכים ברור, בעקבות מ"ש בתחילת דברינו, בענין המקבילות שבין שבת לפסח, כענין קידוש והגדה – לשיטת הרמב"ם ושיטת הרא"ש, ועוד נחזור אליהם להלן.

ר' צדקיהו הרופא בשבלי הלקט בשם ר' בנימין אחיו כותב: "שמ"ש בסוף "אשר גאלנו" היא ברכת ההגדה, שהרי יש בה הזכרת מצה ומרור ופסח ולמה קבועה בסוף ההגדה? לפי שרוצים לדרוש כמה דרשות בענין ההגדה ואם היה מברך תחילה אשר גאלנו, לא היה חוזר למפרע ודורש בענין השעבוד". דברים אלה צ"ע, שהרי במגילה אע"פ שמברכים בסוף: "הדן את דיננו", מברכים בהתחלתה: "על מקרא מגילה", ולמה לא נעשה כן גם בהגדה של פסח, ונברך לפני ולאחריה?

נזכיר עוד תשובת הרשב"א הידועה, שהביאה הכל"בו וכן היא מובאת אצל האבודרהם שם: "לפי שהיא מצוה שאין לה קצבה, שאפ"י בציבור בעלמא, בספור ביציאת מצרים יוצאים, אלא שכל המרבה הרי זה משובח".

גדולי רבותינו האחרונים הקשו על שיטת הרשב"א ועל שיטת רבינו ירוחם — בשם רבנו פרץ: שלכאורה, כיון שהמצוה בהגדה ובספור, לא יצא י"ח בקידוש ולא בדבור אחד אחר.

נזכיר דברי המהר"ל מפרג שהקשה: ומה בכך שיוצא בספור אחד, וכי בשביל כך לא יברך וכו', הגר"מ כשר זצ"ל, בהגדה שלימה תרץ על זה: "שכיון שהזכיר יציאת מצרים, יש לפנינו כבר דיבור אחד, והרי כבר יצא בקדוש בעלמא שכבר יצא, לא שייך שיוסיף ויברך..." סברתו זאת צ"ב ועיון, והסבר רב, ואין משיבין את הארי לאחר מיתה.

באמת יש להביא ראיה לנידון דידן, מתשובת הרמב"ם לחכמי לונל בענין: "אם מי שיצא ידי חובתו וכו', יכול להוסיף לברך, כדי להוציא אחרים ידי חובתם". הרמב"ם כותב בתשובתו לברר ההלכה, על פי סוגיית הגמרא בר"ה: "כל הברכות כולן, אעפ"י שיצא מוציא, חוץ מברכת הלחם וברכת היין, שאם יצא אינו מוציא ובעי רבא בברכת הלחם של מצה וברכת היין של קידוש היום נאמר, אעפ"י שיצא מוציא? וכתבו חכמי לונל: שראו כמה ב"א שמקדשין ליל פסח בבתים אחרים ואח"כ לעצמו וגם כמה שמברכין בביתם ואח"כ מברכין לאחרים — והשיבם שבדין הם עושים: ולזה אין חילוק, בין אם יצא הוא ידי חובתו ממצוה זו, ובין לא יצא ואינו צריך שיצא ידי חובתו עמהם, בכלל אלו בכל פעם שיברך להם". — וכך פסק בהלכות ברכות פ"א, ה"י.

על פי זה ברור, שיש הבדל מהותי בין ברכות אלו שבקידוש, שהוא זכר ליציאת מצרים, לבין ברכות אחרות, ברכות המצוות או הנהנין — שאם יצא ידי חובתו שוב אינו מוציא. נשאלת השאלה: מה הטעם ומה החילוק? הרב הגאון מוה"ר נתן נטע פערל שליט"א, העירני שזהו יסוד שטתו המפורסמת בישיבות של הגר"ח הלוי זצ"ל, בענין די כוסות בדברי רש"י ותוסי' בסוגיית ר"ח הני"ל. שברכת הנהנין הזאת של יין שבקידוש ועל אכילת מצה והמוציא שבמצה, הרי היא מהות מיוחדת. שאעפ"י שיצא — מוציא, כשזה סוג מיוחד של ברכת המצוות. שהיא גם ברכת הנהנין. אם כן נשאלת השאלה — מה דינה של אמירת ההגדה בליל הפסח — האם היא בגדר מצוה שיש לברך לפניה? האם שייך שאחד עורך הסדר, יוציא רבים ידי חובתם?

נזכיר כאן את דברי רבינו המאירי, בבית הבחירה על פסחים שם: "יש להזכיר יציאת מצרים בלילי הפסח בהגדה. יש מי שמזהיר לא לברך עליה לפניה, ואע"פ שיש ברכה לאחריה, שהרי אפשר לו לסמוך על אמת ואמונה וכו', שכבר ברך וחתם בה גאל ישראל, ואף על פי שאין הטעם ברור, מכל מקום המנהג כך הוא, אלא שיש חולקים ומברכים".

דברים אלו של גדולי רבותינו הראשונים וביחוד — הקשר בין הזכרת מצרים בלילות, וקריאת שמע של ערבית וברכותיה, שהזכיר רבינו המאירי דרך אגב, אפשר לשאול עליהם באמת: מדוע אם יש מצוה מיוחדת בליל פסח, כפי שכותב הרמב"ם בהלכות חו"מ שהזכרנו, מדוע אין לה ברכה מיוחדת?

אמנם דבריו של הרמב"ם, שהשוה מצוה זו לזכירת השבת, ישמשו לנו כנקודת מוצא לברור סוגיא יסודית זו, שכבר עמדו עליה גם כל גדולי האחרונים ובקעה הניחו לנו להתגדר בה. יש לפנינו ענין מהותי – ולא רק שאלה פרטית של חיוב ברכה – להגדיר על מה מברכים בזכירת השבת ועל מה מברכים בזכירת יציאת מצרים – ומה טיבה של ברכה זו.

לפני שנגש לברר הענין, נזכיר כאן עוד שניים מגדולי האחרונים, מרן בעל השפת אמת: שאף אם לא היינו מצווים על כך, היינו בעצמנו צריכים לספר. כאותה שאמרו בגמ': (פסחים קט"ז, ע"א) "עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא, מאי בעי למימר ליה? אמר ליה בעי לאודויי ולשבוחי". לכאורה גם דבריו אלו צריכים הסבר – מדוע אם היינו מעצמנו חייבים, לא נברך על מצוה זו שהצטוונו עליה מן התורה. כעין זה ראיתי שהקשו על מ"ש הכל-בו, שאינה אלא סיפור דברים בעלמא ומה בכך, מ"מ מצוה היא לספר אותם הדברים בליל הפסח.

וראיתי שהגר"ח הלר זצ"ל, תרץ בחריפות רבה בין יתר דבריו בסוגיא זו, שבברכה עצמה אילו תקנוה הרי תקוים המצוה, שכיון שיאמר את המלים לספר ביציאת מצרים, יצא בדיבור זה בלבד כבר ואין כאן "עובר לעשייתן" – ועדיין דברים אלו צריכים להסבר ולעיון. לכאורה תרוץ זה היה מספיק, אם זו ברכת המצוות בלבד. האם ענין הספור ביציאת מצרים – היא מצוה פרטית רגילה, שיש לברך עליה עובר לעשייתה? דבר זה עדיין צריך ברור.

לענ"ד נראה לומר חילוק מיוחד, שיש שלשה סוגים של מצות זכירת יציאת מצרים – האחת כל השנה כולה, השני – הזמן המיוחד בקידוש היום, והשלישי – בליל חג הפסח, כמו שנברר להלן בדברי הרמב"ם ושטתו במנין המצוות, שלא מנה זכירת יציאת מצרים כל השנה כמצוה. צריך לומר שלגבי כל השנה – זהו דין כללי, שהוא מיסודות התורה כולה – לזכור תמיד יציאת מצרים שלא שייך לברך עליה, כמו שלא שייך לברך על היותנו יהודים, הנכללים ב"קדושים תהיו" – כדברי הרמב"ם הידועים בהקדמת השורשים לסי' המצוות. הסוג השני: הוא הברכה שבקידוש, שע"פ דברי ר' אחא בר-יעקב, צריך להזכיר יציאת מצרים בקידוש היום של שבת (בסוגית פ' ערבי-פסחים שם) – זהו דין מיוחד בברכת קידוש היום, שלא להזכיר רק ענין האמונה בבריאת העולם וחיידושו כבדברות הראשונות – "זכרון למעשה בראשית", אלא גם חייבים להזכיר ענין יציאת מצרים כבדברות האחרונות – "זכר ליציאת מצרים" – זה דין מהותי בשבת ובברכתה, שאין קידוש היום כראוי בלעדיו וסמך אותו רב אחא בר"י אקרא. הסוג השלישי – הוא קיום מצות זכירת יציאת מצרים, ע"י הודאה והלל ושבח לקב"ה, כמ"ש בהגדה של פסח: "לפיכך אנו חייבים להודות

להלל ולשבח, למי שעשה לאבותינו את כל הנסים הללו וכו'" – וכל ההגדה של פסח נכללת בכך וזה מעין ברכת שבח כוללת, שבאורה וממנה ועל ידה הברכות המיוחדות, בפתחת קידוש היום ובסיום הדברים כסדר הידוע והנהוג אצלנו.

הגדרה זו של אמירת הדברים בהגדה והגדרתה כברכת השבח ולא כברכת המצוות, השייכת רק לגבי המצוות הספציפיות המעשיות שבפסח: אכילת הפסח והמצה והמרור ועוד

— היא יסודית לכל עניננו, ולהלן נברר קצת יסודות חילוקי הדינים של סוגי הברכות, בקצרה.

ברכות השבח

ידועה חלוקת הברכות לשלושה סוגים, שהגדיר הרמב"ם בה' ברכות: — "נמצאו כל הברכות כולן שלושה מינים, ברכות הנאה, ברכות המצוות וברכות הודאה — שהן דרך שבח והודיה ובקשה, כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו". רבה של ירושלים מרן הגרצ"פ פרנק זצ"ל, בהר צבי בקונטרס מילי דברכות **מחדש**: "שהכלל שאמרו **בברכות**: שמברך עליהן **עובר לעשייתן**, הוא דוקא בסוג **ברכות המצוות**, שמחויב לברך קודם עשיית המצוה. אבל בסוג **ברכות**, שהן דרך **הודיה ושבח**, אע"פ שזמן חיובן הוא בשעת **עשיית המצוה**, מ"מ אין עיכוב לברך אותה דוקא **עובר לעשייתן** והסביר כך את שיטת ר"ת בברכת: "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו", לברך אחרי המילה, מאחר שלא **עושה** המצוה הוא **המברך**, הרי זו כעין ברכת השבח (אע"פ שהחיוב חל עליו לדאוג לכך שימול בנו) ולכן אינה צ"ל **עובר לעשייתה** — ודייק כן מדברי הרא"ש: ואומר ר"ת (שבת קל"ז, ע"ב): "דברכה זו אינה דוקא על **מילה** זושנעשית עכשיו קאי, אלא מודה ומשבח לקב"ה, שצוה לעשות מצוה זו שתבוא מיד לידו".

הסיפור ביציאת מצרים וברכותיו - ברכת השבח

לאמיתו של דבר, כמו שנברר **באורנו**: ענין הספור ביציאת מצרים, הוא כולו לכאורה מעין **ברכת השבח** — להודות ולהלל ולשבח לפני הקב"ה שהוציאנו ממצרים ואנו מוצאים שספור זה, הוא בודאי שורש ויסוד כל המצוות כולם (כדברי המהר"ל) ואז לא שייך לברך עליו ברכה מיוחדת, כפי שמברכים על מעשה מצוות מיוחדות, — מצה, מרור, ד' כוסות וכדומה — אלא שנצטוינו להזכיר יציאת מצרים ביחוד ובמפורש, בקשר לקידוש היום קדושת הזמן — בשבת ובמועד, ובמיוחד בפסח.

לעני"ד נראה לחדש ולומר, שלפנינו שני סוגי מצוות בליל הפסח: ברכות המצוות וברכות השבח וההודיה, הכוללת זכירת ויציאת מצרים וברכת הגאולה. הסוג הראשון: ברכות המצוות על סוגיהן: "על אכילת מצה", "על אכילת מרור" ועוד כדלעיל: ברכת המוציא שבמצה וברכת היין שבד' כוסות — שהן שילוב של ברכת הנהנין וברכת המצוות. הסוג השני: ברכת השבח להודות ולשבח לה' יתברך: "אשר גאלנו וגאל את אבותינו והוציאנו מעבדות לחרות". אלא כיון שכבר הזכירו שבח זה בביטוי: "זכר ליציאת מצרים", שאנו אומרים בקידוש ואנו חוזרים עליו בפרוט ובהדגשה, בברכת השבח על: "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים", לא שייך להוסיף עליה מיד אחרי הקידוש, ברכה **נוספת** מיוחדת לספר **ביציאת מצרים**. שהרי ענין יציאת מצרים, היא יסוד ושורש כל **ברכת הקידוש וברכת הגאולה** — אנו מצרפים לכאן סברתו הנפלאה של הגר"ח ה"ר, **שבעצם הברכה** כבר יוצא

ידי חובה, עם הסברה המובאת בראשונים: "שאיין לה קצבה – ואין לה מטבע של לשון מסוימת", שלא כבמגילה ובהלל. אדרבה בענין יציאת מצרים, הרבה ברכות לפנינו – וכולם ענינם, שורשם ויסודם לספר ביציאת מצרים ולזכור את יציאת מצרים.

כמובן, הדבר טעון עדיין הסבר, כמו שכבר כתבנו: לברר את דבר המצוה, שזכירת מצרים בכל השנה, לעומת המצוה שחלה בפסח, בקידוש ובהגדה של פסח – שכלן שרשן בענין אחד: לזכור חסד ה' עם אבותינו ועמנו שהוציאנו ממצרים.

על כל פנים, אפשר להסביר כי אין ברכת השבת, שיוצאים בה ידי חובת זכירת וספור ביציאת מצרים, טעונה ברכה נוספת לפנייה, שכבר הזכרנו יציאת מצרים בקידוש ואנו מסיימים הזכירה וההגדה שבלייל הפסח – שזה דין מיוחד – בלייל השימורים הזה – ועל כך מברכים עוד הפעם ברכת השבת: "אשר גאלנו וגאל את אבותינו" בשני האזכורים: האזכור והזכר שנכלל בברכה עצמה ואין צורך להוסיף זכר לזכר וברכה לברכה.

הרי צד שוה לזכר שבקידוש של שבת ולזכר שבהגדה של פסח – שהוא גופו – ברכה. נחזור ונברר: ענין הגדרת כלל ופרטי המצוות של: זכירה בלב – זכירה בפה, בנושא של זכירת יציאת מצרים, במשך כל השנה בדיבור של תפילה, במיוחד בלייל חג הפסח הראשון – זהו נושא מיוחד, שעסקו בו גדולי רבותינו הראשונים ואחרונים.

אנו הבאנו נושא זה רק לצורך בירור מהות שיטתו של רבנו הרמב"ם, שהזכיר ענין המקבילה שבין זכירת השבת וזכירת יציאת מצרים – ולא הזכיר ברכה מיוחדת להגדה של פסח.

מה משמעותה של שיטת הרמב"ם? מה בא ללמדנו על הקשר שבין השבת והפסח. מה היא כונת הרמב"ם, המשווה מצות הסיפור ביציאת מצרים שבהגדה של ליל הפסח, לענין הקידוש שאנו אומרים בו בכל ליל שבת "זכר ליציאת מצרים" ויוצאים בכל ידי חובת "זכור את יום השבת לקדשו".

מצוות הברית

הרמב"ם, כפי שהזכרנו, כותב בפרק כ"ט הלכה א בהלכות שבת: "זכור את יום השבת לקדשו, כלומר: זכרהו זכירת שבח וקידוש" ובה' חו"מ פרק ז הלכה א כתב: "מצות עשה לספר בניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בלייל ט"ו בניסן וכו', כמו שנאמר: "זכור את יום השבת וכו'". וכל המאריך בדברים ה"ז משובח". כידוע הרבה התחבטו במשואה זו של פסח ושבת – שהביא רבינו, ולא מצאו לה מקור.

נראה לנו לחדש ולומר כמו שהזכרנו, כי הרמב"ם בא להשמיענו הגדרה מהותית, בענין זכר יציאת מצרים – שהוא שורש ויסוד כל התורה כולה – כפי שהשבת הוא שורש ויסוד, שכל התורה כולה וכל המצוות תלויות בו כמאמר חז"ל: שהשבת שקולה כנגד כל המצוות שבתורה – כבמדרש רבה שמות פרשה כ"ה על הפסוק: "ראו כי ה' נתן לכם את השבת",

והשוה ירושלמי נדרים פ"ג ה"ט. בתורה, בנביאים ובכתובים, מצינו שהשבת שקולה כנגד כל המצוות שבתורה וכו', והמילה דוחה אותה, לבאר דברי המשנה שם: "גדולה מילה ששקולה כנגד כל המצוות שבתורה".

הרי הדבר מפליא ומענין: כמו שבמילה מתלווה אל הברכה של **מעשה המצוה** — **ברכת השבח** של: להכניסו בביתו של אברהם אבינו (כשיטת מרן הגרצ"פ פרנק זצ"ל והסבר שיטת ר"ת והרא"ש זצ"ל שהבאנו לעיל, שלא עושה המצוה מברך) — כך גם ברכת השבח. הרי: **השבת והמילה** — שהן יסודות הברית שבין הקב"ה וכנסת ישראל והן ניתנות להגדיר במכלול של מצוות, שנקרא לו בשם: **מצוות הברית** — כך גם זכירת יציאת מצרים, שהיא ענינה זכירת הברית — (והיא הבנת הברית המשולשת: יציאת מצרים, מעמד הר סיני ונתינת ארץ ישראל). על הברית עצמה יש לברך עליה: ברכת השבח ולהודות על המעשים שנצטוו עליהם, כדי להוציא את הברית מן הכח אל הפעל ומן המחשבה אל המעשה — על המעשים הפרטים הללו, מברכים ברכת המצוות.

עכשיו אנו מגיעים לענין המשואה של זכירת השבת **ככלל** — **שנובעים ממנו מעשים פרטיים**, כתפילה וכקידוש על היין ועוד. וכן לענין זכירת יציאת מצרים, גם זה — כלל השקול כנגד כל המצוות שבתורה ונובעים ממנו מעשים פרטיים שהן מצוות מיוחדות. על המעשים יש לברך ברכת המצוות — אך על הזכירה לא שייך לברך, שהיא יסוד כל המצוות כולן — אבל צריך לברך עליה ברכת השבח וההודיה לה' יתברך, שהוציאנו ממצרים ונתן לנו את התורה. עיקר וכלל התורה — עשרת הדברות והדברה הראשונה פותחת: "אנוכי ה' אלוך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים".

בשיטת הרמב"ם יש עוד לחדש ולומר, **כוונתו של הרמב"ם לשיטתו המפורסמת**: שכל מצוה כוללת כל התורה כולה, אינה מצוה מיוחדת ולא שייך לברך עליה **ברכת המצוות** (ענין שורש רביעי בהקדמת ספר המצוות), הרי שאין לפנינו ברכת המצוות שאינה מן התורה — אלא **ברכת השבח** מדאורייתא — והיא נכללת בקידוש היום לפני ההגדה, שהיא בבחינת ריבוי והארכה בדברי שבח בהגדה עצמה, וחוזרת בברכת השבח שלאחריה, בברכת הגאולה לאחר ההגדה. וזוהי באמת מעין ברכת התורה, שאנו מברכין לפני ולאחריה, כפי שפרשו כמה מגדולי מפרשי הרמב"ם.

נוסיף ונבהיר כי באמת דברי הרמב"ם, מסתמכים על דברי ר' אחא בר-יעקב (פסחים קי"ז, ב'): "וצריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום, כתיב הכא: למען תזכור את יום וכתיב התם: זכור את יום השבת לקדשו", אלא, שכפי שנוסיף ונברר, היה לרבינו הרמב"ם ענין מהותי ומיוחד לומר: **שזהו השורש והמקור**, למצוות הסיפור ביציאת מצרים.

דבר גדול בא הרמב"ם ללמדנו: שאמירת "זכור ליציאת מצרים". בקידוש היום שבשבת וסיפור של יציאת מצרים שבהגדה של פסח — הם נובעים מדין אחד ומיסוד אחד — שהוא כלל של כל התורה כולה וע"י **עצם הברכה**, יוצאים ידי חובה של זכירת יציאת מצרים בפה ובדיבור ומברכים כאחת ברכת השבח, לאחר ברכת הגפן של הקידוש, שהיא על מעשה

מהמצוות וכך יוצאים ידי חובה וכל מה שמוסיפים אח"כ בהגדה של פסח, היא רק לקיים: "וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח".

כדאי להזכיר כאן ולעמוד על הדמיון הנפלא, שיש בין דברים אלו לשיטת הרמב"ם, בענין התשובה והיודי שעמדו עליה במקום אחר – וגם שם ענין התשובה הוא שורש כולל של כל המצוות שבתורה – ועליה אין מברכין, אלא אומרים על היודי, שהוא לכאורה מעשה של מצוה – ברכת השבח וגם שם אומר הרמב"ם: "וכל המאריך והמרבה הרי זה משובח", והדברים עמוקים וארוכים – ביחוד המשואה שבין השבת והתשובה – ואין כאן מקום להאריך.

הרי: יש מצות השבת, השקולה כנגד כל המצוות ויש מצות זכירת יציאת מצרים, שהוציאנו משם מעבדות לחרות, שהיא שורש כל המצוות כולן ופותחת את עשרת הדברות: "אנכי ד' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים". שתיהן שרשן וטעמן וענינם אחד: **חרות האדם מכל שעבוד וקבלת עול מלכות שמים**. כמו שאמרו רבותינו: "והמכתב מכתב אלקים הוא חרות על הלוחות, אל תקרא חרות אלא חירות". – יציאת מצרים ענינה – חרות, השבת ענינה – חרות. תורת ישראל כולה ענינה – חרות. זכירתן והסיפור בהן – הוא החינוך העצמי של האדם, לשמירת ועשיית כל התורה כולה.

זכירת השבת – נעשית בביטוי שפתיים – באמירה של קידוש היום על היין – בליל השבת זכירת יציאת מצרים, הנעשית באמירה של קידוש היום בליל הפסח – אלא שמצד כל המרבה לספר, היא נמשכת והולכת על כוס שניה של יין, שבסופה בברכה של שבח על הגאולה וברכת היין שלאחריה – בכוס המתחילה ומסיימת את אמירות הזכירה על היין – כפי שנצטוינו בשבת: "זכרהו על היין" (גמרא פסחים).

מקורות לשיטת הרמב"ם בשבת ובפסח

בענין ברכת הפסח והשבת, לכאורה מפורשים הדברים במדרש שכל טוב – "מקדשין על היין קודם הסעודה דכתיב: זכור את יום השבת לקדשו... אשכחן שבת לילי פסחים מנלן? דכתיב: זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים, דאתיא "זכור זכור" משבת. ושאר ימים טובים דרשינן להו. במס' שבת: אין לי אלא בלילה, ביום מנין? (הכונה לסוגיית פסחים הנ"ל) וכו' ומסיים: "מכאן לקידוש ליל פסח מן התורה". (השואה: מכילתא יתרו פרשה ז' ודברי בה"ג דפוס ויין, י"ג א' ואכמ"ל).

כדאי להזכיר שבגמ' פסחים כת"י (הביא רמ"מ כשר בהגדה שלימה עמ' 83), גירסא מפורשת כזאת בגמ' שלנו: "צריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום, כתיב הכא: זכור את יום השבת לקדשו וכתיב התם: ויאמר משה אל העם זכור את היום אשר יצאתם ממצרים". – דהיינו: פסוק אחר שלפנינו בגמ' "למען תזכור" – הרי שזוהי הגירסא שהיתה לפני הרמב"ם ובעל שכל טוב ולכך גם מכוונים דברי הרשב"ם בפסחים שם, ד"ה צריך: "בקידוש

היום בין בכוס בין בתפילת שבת - "בגזירה שוה" לפסח ושאר מועדים, "במה-מצינו מפסח".

לכאורה, מפורשים הדברים: בענין הקשר בין שבת ליציאת מצרים בתורה - בדברות השניות בענין מצות השבת - "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים". המהרש"א (פסחים, שם) חילק בין זכירת יציאת מצרים, הנלמדת "בגזירה שוה" להזכירה בקידוש, אבל בדברות שניות לא כתוב רק: זכירת עבודת מצרים, זכירת השעבוד. על פי שטתנו, באמת אין צורך בחילוק זה, כי הלימוד בא רק לענין הקידוש והדברים ברורים ומובנים. גילתה לנו התורה, שיסוד כל המצוות שנצטוונו עליהם בשבת בזכור ושמור - קידוש ושבתה ומניעת המלאכות בשבת, ויסוד כל המצוות שנצטוונו עליהם בפסח - "שמור את חודש האביב" ובכל הפסוקים שבספר שמות - שנוכר בהם שמירה: "ושמרתם את המצות ושמרתם את היום הזה לדורותיכם", (שמות י"ב, יז) "ושמרתם את הדבר הזה" (שמות י"ב, כד) "ושמרתם את העבודה הזאת" - (שם, כ"ה) וכן כל הפסוקים שנצטוונו עליהם בענין הזכירה והדבור: "ואמרתם זבח פסח הוא לה'" (שם, כז) "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה", (שם, י"ג, ג') ומצות: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר" (י"ג, ח') - הם כולם נכללים לענין אחד. כפי ש"שמור וזכור בדיבור אחד" נאמרו בענין שבת, כך גם ענין הפסח. לכן נסמכה פרשת שבת לפרשת המועדים בספר ויקרא (פי אמור כ"ג, א"ט), ולכן פותחת פי הפסח שבמשנה תורה בספר דברים: "שמור את חודש האביב" ובהמשכה: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים" - זוהי הפרשה הכוללת מצות הפסח, זבחתו, איסור החמץ, חיוב אכילת מצה שהיא לחם עוני. כמדורש תז"ל: "לחם שעונין עליו דברים הרבה" - היא היא יסוד ההגדה של פסח.

נמצינו למדים: התשובה הפשוטה לשאלה, למה לא מברכים בברכת המצוות על הגדה של פסח, לפי שיטת הרמב"ם, מכוונת לדעת כמה מגדולי הראשונים והאחרונים - שאכן כן מברכים על זכר ליציאת מצרים, אלא שהדבר נכלל בברכות השבח הנכללות: בברכות קידוש היום ובברכות הגאולה שלאחר ההגדה של פסח, בברכות שלפני ואחרי קריאת התורה, כפי שאנו מברכים ומזכירים יציאת מצרים בק"ש של כל ימות השנה ומברכים עליה לפני ואחריה.

זהו בודאי הטעם, שאנו מזכירים בהגדה של פסח את מצוות זכירת יציאת מצרים בלילות של כל השנה, כדברי המשנה במס' ברכות פרק א: "מזכירין יציאת מצרים בלילות, אמר רבי אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות, עד שדרשה בן זומא, למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך - ימי חיך הימים, כל ימי חיך - הלילות". פשוטם של דברים אלו, שבמשנה שבמס' ברכות פ"א: מה הוא הדין בדבר חובת הכללת פרשת יציאת בק"ש של ערבית, כדברי רש"י ברכות י"ב, ב', ד"ה מזכירין: "אומרין אותה בלילה (אע"פ שאינו זמן יציאת, דכתיב: "וראיתם אותו וזכרתם"), מפני יציאת מצרים שבה". רבותינו מסדרי ההגדה ראו לנכון לכלול משנה זו (המובאת גם בספרי ראה ק"ל ומכילתא בא ט"ז) - בהגדה של פסח, כמו שכבר כתב רבינו האברבנאל בזבח פסח (פרושו להגדה): "הביא המגיד ראייה שניה, להוכיח שמצוה לספר

ביציאת מצרים, ואף לדעת חכמים, שדרשוהו לימות המשיח, יותר ויותר ראוי לספרו בליל פסח, שהוא הזמן המיוחד לכך". (זבח פסח, שם).

אכן, בגלל שכל סדר חג הפסח שבליילה הראשון נצטוינו עליו, כדי שזכיר יציאת מצרים ונספר בו, נהגו החכמים להרבות בו בסיפור כל הלילה, ולכן הם, החכמים שנתכנסו בבני ברק, עשו כך – בכל ליל ט"ו בניסן, אבל מעיקר דין: חובה לכל אחד מישראל היתה לעשות כן, מתחילת הלילה עד הסעודה – "שלא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך", כלשון המכילתא על הפסוק: **והגדת לבנך** – "שומע אני מראש חודש, ת"ל: ביום ההוא, אי ביום ההוא יכול מבעוד יום, ת"ל: בעבור זה, בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, על שולחנך, הרי שבזמן הקידוש, כבר חל זמן המצוה המיוחדת של זכירת יציאת מצרים והזכרתה בפה, כי כבר מצה ומרור לפני על השולחן, והיא נמשכת עד זמן גמר האכילה של המצה והמרור. כל סדר אמירתה של הגדת ליל הפסח, נובע מאותה מצות עשה מיוחדת, שהיא נמשכת והולכת כל זמן שהמצה והמרור לפניך, אך מאחר שמבחינה מעשית וטכנית, כבר קיימנו אותה פעמיים באותו הערב – פעם אחת בזמן קיום המצוה הכללית בתפילה – בק"ש וברכותיה ופעם שניה קיימנו את המצוה המיוחדת לפסח – בקידוש היום, לא תקנו ברכה שלישית ונוספת על אמירת ההגדה, – וברכות השבת שלפני אמירת ההגדה בקידוש היום ואחריה, בברכת "אשר גאלנו" – כבר מוציאים אותנו ידי חובה.

נושא מיוחד השייך אף הוא למסגרת דיונונו, הוא ענין ברכת השיר, שאומרים אחרי ההלל – ולפני שתיית הכוס הרביעית – ואמירת ברכת השיר של שבת "נשמת", בתפילה של שבת ועוד נציין ונברר את זה בעזרי"ת.

* * *

כאמור, זה היסוד העולה מדברינו, ישנה מצוה כללית של סיפור ביציאת מצרים, שהיא זכירה בפה ע"י דיבור ואמירה, וזה חל על כל יום וכל לילה, ונכלל במצות ק"ש וברכותיה. יש נוסף על כך דין מיוחד בשבת, שהוא זכר ליציאת מצרים ויוצאים ידי חובה בקידוש שבת ונוסף על אלה דין מיוחד של סיפור ביציאת מצרים בליל הפסח – ובכך יוצאים ידי חובה, באמירת הקידוש של ליל הפסח, שבו מזכירין יציאת מצרים, שמצוות הזכירה והסיפור בליל הפסח היא מצוה מיוחדת.

שלוש קדושות הן: באדם – קדושת ישראל, בעולם – ארץ ישראל, בזמן – קדושת השבת והמועדים. על ידי יציאת מצרים, נתקדשנו בקדושת האדם מישראל, שעליה נצטוינו בפסוק: "קדושים תהיו" ונתקדשנו בקדושת הזמן במקרא שכתוב: "החודש הזה לכם ראש חודשים" – החודש, השבת והמועדים, שראש וראשון שלהם הוא חג הפסח, קשורים ואחוזים זה בזה. דוקא במה שנוגע ליציאת מצרים, שזכרה כטעמה של שבת בדברות האחרונות. אילו קבלנו רק את הדיברות הראשונות, היתה השבת – שבת בראשית כוללת ולא מתייחדת לעם ישראל, השבת – כמצות הברית שנכרתה עם עם ישראל והפסח – כמצות הברית שנכרתה עם עם ישראל, שתייהן – יסודן ושרשן: יציאת מצרים וזה הטעם הפנימי והעמוק, שנצטוינו על זכירתן במיוחד – שהן שתיים שהן אחת, נובעות זו מזו

ומשלימות זו את זו! זכירה זו שניתנת כטעם למצוא זכירת השבת - לפני כניסת ישראל לארצם בדברות האחרונות שנאמרו בערבות מואב - מאחדת את קדושת ארץ ישראל עם קדושת האדם והזמן - לשלמות אחת.

לימוד הלכות השבת-חלק ממצות וחובת "זכור"

נחזור במה שפתחנו בו בראשית דברינו: לימוד הלכות הפסח, שגם הוא בכלל קיום חובת המצוה של סיפור יציאת מצרים. אכן, גם לגבי שבת מצינו דין כפול ומיוחד מעין זה: דין מיוחד של **קידוש בליל שבת**, הנלמד מ"זכור" את יום השבת לקדשו, כלשון הרמב"ם שהזכרנו: "זכרהו זכירת שבת וקידוש" - אבל גם **זכירת השבת** בכל יום אפשר לקיימה, הן על ידי לימוד הלכותיה והן ע"י הזכרתה **בכל יום** וכך באר הדברים באריכות ובבהירות, רבינו הרמב"ן בפרושו על התורה (שמות כ, ת) - "שלא נשכחהו ולא יתחלף לנו בשאר הימים כי בזכרנו אותו תמיד נזכור מעשה בראשית בכל עת ונודה בכל עת שיש לעולם בורא והוא צוה אותנו באות הזה כמו שאמר כי אות היא ביני וביניכם". ממצוה זו נובע, שכל ימי השבוע נקראים על שם השבת - וכן גם הביא רש"י בפירושו על החומש, דברי הגמ' במס' ביצה ט"ז - "תנו לב תמיד לזכור את יום השבת - שאם נזדמן לך חפץ יפה, תהא מזמינו לשבת", כלשון הברייתא שבמכילתא, בשם ר' אלעזר בן חנניה בן חזקיהו בן גרון, ע"פ הרמב"ן שם.

אולי תלויים הדברים גם במחלוקת שמאי והלל המובאת בגמרא (ביצה, שם): "אמרו עליו על שמאי הזקן, שכל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, אבל הלל הזקן אמר: ברוך ה' יום יום, שכל מעשיך יהיו לשם שמים" שהזכרנו לעיל. אמנם הלכה כב"ה (רמב"ן, שם), אבל אין הלכה זו, שוללת כלל יסוד הענין של זכירת שבת בכל יום, בדרך הפשט והאגדה, שבכך הכל יודו שכתב הרמב"ן: "ואומר אני שזה מדרשו של שמאי הזקן, בפרוש מצות זכור עד שלא **תבוא** - כלומר שלא ישכחהו בשום פנים, אבל הזכירו עוד בברייתא מידת חסידותו, שהיה מזכירו גם במאכליו, והלל עצמו **מודה במדרש של שמאי**, אם שמידה אחרת היתה בו, שהיו מאכליו לשם שמים, והוא שכל מעשיו לשם שמים, בטח בדי שיזמין לו מנה יפה **לכבוד שבת**".

ס י כ ו ם

רעיון עמוק הוא ענין המקבילה של הפסח והשבת, הבאה לידי ביטוי וגילוי בליל הפסח והגזירה השווה שבין זכירה של שבת וזכירה של פסח - נפלאה היא מאד.

השבת והפסח - שניהם קשורים ואחוזים ביסוד האמונה של זכר יציאת מצרים, בקשר בל ינותק. מצוותיהם למדים זו מזו לענין קידוש היום ולענין זכירתם ולימוד הלכותיהם כל ימות השנה.

השבת – ניתנה ליחיד ולכלל: היחיד – הנח מעמלו של חול, מתעלה ומתרומם לקדושת הנשמה היתירה ונעשה בך-חורין מכל שעבוד ומכל דאגה על חולין. הכלל – הכורת עליה ברית "ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם". הפסח – ניתן ליחיד ולכלל: כל יחיד מחוייב להמנות על הקרבן ולקיים המצוות, ולראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, ולחוש תחושה מלאה ושלמה של חרות וחופש. אך הפסח ניתן לכלל – לקדש שם שמים וקיומה חטיבה לאומית וחברתית מיוחדת – השונה מכל העמים, שה' עושה לקדש לעיני כל העמים – "בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ד' מארץ מצרים". חרות וחופש – נתנו אמנם לכל יחיד מישראל, שפרק מעצמו עול העבדות, אך חרות וחופש רוחניים נתנו לכלל ישראל, העולה מתוך כור ההיתוך של מצרים ושר שירה חדשה – שירת גאולים.

לעומק ענין זה מכוונים דברי רבותינו, שדרשו לענין ספירת העומר – "ממחרת השבת – יו"ט הראשון של פסח, כדי לכוון דעתנו ולבנו לאמונה באלוקי העולם, בורא שמים וארץ, שהוא הוא ה' אלוקי ישראל, אשר הוציאנו ממצרים ואשר נתן לנו את השבת ואת יו"ט של פסח – שניהם, כזכר של יציאת מצרים, שעלינו להזכירה בפנינו ובדברינו לקיים מה שנאמר: "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו".

הצדוקים שחלקו על כך, לא רצו ולא יכלו להבין את עומק הענין. הם ניסו להפריד בין אמונה באלוקי העולם, בורא שמים וארץ ויוצר האדם, לבין האמונה באלוקי ישראל, מושיעם וגואלם ממצרים, מוליכם במדבר בישמון לא דרך, להנחיל להם את ארץ אבותיהם לנחלה. הם ניסו להפריד בין אלוקי היחיד – הניתן לו חופש וחרות ומצוה לעבודתו, לבין אלוקי האומה, שלדידם ולטענתם לא קיים כלל, במובן הלאומי והכללי. אם הדת היא ענין של יחידים – בודאי השבת מסורה לרשות היחיד ואין לכלל ולהשוות מושגי הפסח והשבת.

חכמי ישראל באו להוציא מדעתם של צדוקים, אלוקי ישראל הוא אלוקי היחיד והכלל. הפסח והשבת – שני חגים שענינם אחד – כאשר חל יו"ט ראשון של פסח בשבת קודש, אין יותר צורך להגן עלינו מפני החולקים ולהוציא מלבם של צדוקים. שבת בראשית ויו"ט של פסח באים כאחד, ומצותם אחת: לקדש את היום בשבח והודיה, זכר ליציאת מצרים, ולקדשו כעצרת לכל באי עולם, לכבודו של ה' בורא שמים וארץ, אשר ששת ימים עשה את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש.

אם נדע לאחד בשלימות את מצוות השבת, שמירתה וזכירתה ומצוות יו"ט של פסח – שמירתן וזכירתן, לא רק כאשר שבת ופסח באים כאחד, אלא בכל שנה ושנה ביו"ט של פסח ובכל השנה, יקויים בנו מאמרם ז"ל: "אלמלי משמרים ישראל שבת אחת כהלכתה – מיד נגאלין".

נתחזק באמונתנו, נתחזק בשבח והודיה לפניו יתברך על יציאת מצרים ועל הנחלת שבת קודש לעמו ישראל – וכימי צאתנו מארץ מצרים, יראנו נפלאות בבנין שלם ובגאולה שלימה במהרה בימינו אמן.